CAPITALISMUL: CAUZĂ SAU CONDIȚIE A CONSUMERISMULUI?

Autor: Diana-Elena Moldoveanu | 3 aprilie 2022

Acest articol este un răspuns la textul ***A distrus capitalismul cultura înaltă?****, de Robert Gabriel Ciobanu.*

Când vorbim despre capitalism, este inevitabil să ne abținem de la a critica anumite aspecte ale sale, fie ele de natură economică, socială sau chiar culturală. În articolul său, Robert Ciobanu a realizat o analiză foarte bună, așa cum ne-a obișnuit, a modului în care capitalismul nu poate fi considerat, de fapt, responsabil pentru devalorizarea culturii, acest fapt putând fi pus pe seama altor factori, precum scăderea calității educației, apariția unor alternative mai facile de a consuma „cultură" sau dispariția aristocrației și erodarea clasei de mijloc. În stilul analitic care îi este caracteristic, autorul ne încurajează să ne gândim, pe de o parte, la ce ne referim atunci când folosim sintagma de „cultură înaltă", iar, pe de altă parte, la statutul acesteia în istorie în raportul său cu „consumatorii". În cele din urmă, spune autorul, „aproape niciodată cultura înaltă – de la vechii greci până la artiștii Renașterii – nu a depins cu totul de mecanismele pieței libere", astfel că nu ar trebui să avem așteptări prea mari de la capitalism, în sensul unor expectanțe de natură etică: capitalismul nu ne face oameni mai buni (dar nici mai răi), ci ne oferă doar mijloacele prin care ne putem satisface nevoile în mod liber și neconstrâns de… un sistem centralizat, de exemplu.

Și totuși, chiar dacă nu putem stabili o relație de cauzalitate perfectă între apariția capitalismului și degradarea culturii, varianta în care capitalismul constituie *condiția* pe baza căreia cultura consumului se întemeiază nu cred că poate fi exclusă din analiză. Această condiție fundamentală, care ține de structura economică pe care o societate se construiește, este în strânsă legătură cu dinamica sociologică a unui anumit spațiu. Dintre cauzele pe care Robert le-a invocat, una dintre cele mai puternice pentru înțelegerea evoluției sau involuției culturii o reprezintă dispariția aristocrației și erodarea clasei de mijloc, ipoteză care este puternic susținută de Hannah Arendt în eseul său, *Criza din cultură.*

Arendt definește cultura ca fiind acea componentă a unei societăți ce servește conservării memoriei, durabilității și imortalității. Desigur, cultura nu are un caracter cu totul dezinteresat și lipsit de orice funcționalitate pragmatică într-o societate: ea

servește și unor nevoi ale oamenilor, de exemplu nevoia de frumos. Însă cultura trebuie gândită ca ceva mai mult decât funcția pe care o îndeplinește, și anume ca având o valoare intrinsecă –altminteri, vom cădea sub vraja utilitarismului și vom evalua calitatea culturii numai în măsura în care aceasta ne folosește la ceva (dezvoltare personală, status etc). Dar să revenim la originile culturii. În trecut, cultura era rezervată doar „societății", prin care Arendt înțelege acel segment de populație ce nu trebuie să își dedice viața „muncii" (Pentru distincția dintre *muncă*, *lucru* și *acțiune*, vă invit să citiți acest articol.), adică acelor activități care fac posibilă supraviețuirea și perpetuarea vieții. De obicei, aceștia erau curtezani pe care regele îi invita la curtea sa pentru a conversa, a produce artă și pentru a se amuza. Din acest timp liber („leisure"), s-au născut cele mai frumoase romane și cele mai importante tratate filosofice pe care Occidentul le moștenește astăzi. Însă această situație se concretizează în contextul existenței unei distincții foarte clare între aristocrație și popor în interiorul unui regim monarhic.

În modernitate, lucrurile stau cu totul diferit, tocmai prin prisma faptului că aristocrația a dispărut, fiind înlocuită de burghezie într-un prim stadiu, ca mai apoi aceasta să fie distrusă, la rândul ei, de încorporarea clasei muncitoare în „societatea" din secolul al XIX-lea. Această modificare graduală a structurii sociale a unei epoci este strâns legată de schimbările economice care survin la acel moment în societate. Modificarea structurii sociale menționată de Arendt în eseul său, (dar discutat mai pe larg în cartea sa, *Condiția umană*) survine într-un moment istoric crucial pentru evoluția societăților europene: sfârșitul revoluției industriale care are loc în anii 1840. Eficientizarea proceselor de producție, cumulată cu instaurarea unei diviziuni a muncii ce contribuie la creșterea productivității prin intermediul folosirii raționalității instrumentale a condus la instaurarea capitalismului modern. Creșterea productivității muncii a dus, în mod inevitabil, la creșterea standardelor de trai, prin ameliorarea calității hranei, îmbunătățirea locuințelor, accesul la educație, urbanizare etc. Astfel, dacă înainte de dezvoltarea capitalismului modern, structura socială a Europei era una imobilă, cu o distincție rigidă între aristocrație și clasa muncitoare, emergența capitalismului a favorizat dezvoltarea clasei de mijloc și mobilitatea socială, care s-a tradus tocmai în ceea ce Arendt numește încorporarea „clasei muncitoare" în societate. Bineînțeles, nu este vorba de o suprapunere a fostei clase muncitoare peste nou-apăruta clasă de mijloc, ci de faptul că o parte din indivizii din clasa muncitoare au reușit să constituie în timp burghezia, beneficiind de oportunitățile pe care capitalismul le-a pus la dispoziție.

Dar care este legătura dintre cultură și modificarea structurii sociale a unei societăți? Ei bine, Arendt susține că modul de raportare la cultură se schimbă substanțial pe măsură ce structura socială se modifică, astfel că, de la a considera cultura ca pe ceva valoros în sine, menit să păstreze memoria trecutului și să imortalizeze esența unor timpuri apuse, aceasta este *instrumentalizată*, devenind doar un mijloc pentru îndeplinirea unor scoprui personale. În cazul burgheziei, cultura a devenit devenit un mijloc pentru avansarea pe

scara socială. Arendt identifică două etape ale decadenței culturii care corespund, respectiv, cu emergența a două clase sociale: burghezia și masele.

Dacă, inițial, cultura este produsul aristocrațiilor, prin răspândirea și consolidarea capitalismului aceasta ajunge să fie monopolizată de burghezie, care îi conferă o valoare instrumentală și care se revoltă împotriva valorilor aristocratice, precum importanța acordată vieții spiritului, noblețea, loialitatea, datoria. Burghezii sunt niște „filistini cultivați". Dar, dincolo de deprecierea valorilor aristocratice, Arendt consideră că vina cea mai mare pe care burghezia o poartă este pretenția ca clasa muncitoare să fie cultivată și să-și dedice timp vieții spiritului în scopul educației și al emancipării intelectuale. Eroarea pe care burghezia o comite este imposibilitatea de a accepta și înțelege faptul că aristocrația, burghezia și clasa muncitoare corespund unor condiții umane fundamental diferite. Dacă aristocrația se putea dedica vieții contemplative, același lucru nu poate fi spus despre burghezie și clasa muncitoare, care reprezintă categorii sociale subsumate vieții active. Mai departe, următoarea distincție poate fi făcută: în cadrul vieții active, burghezia corespunde condiției de *acțiune* și *lucru*, în timp ce clasa muncitoare – *muncii*. De aici, se poate vedea foarte clar soarta culturii în diferitele segmente ale societății: producere/conservare – instrumentalizare – consum. Cam așa ar arăta ciclul istoric prin care a trecut evoluția culturii. Bineînțeles, acest lucru nu înseamnă că, în cultura contemporană nu se mai produce cultură sau că într-un regim aristocratic nu se „consuma" cultură. Afirmația se referă mai degrabă la proporțiile în care aceste activități sunt prezente în diferite epoci, în funcție de predominanța claselor sociale. (Și, din nou, voi anticipa argumentul: deși aristocrația a constituit întotdeauna un segment foarte mic din populație, faptul că aceasta era singura care avea vizibilitate pe scena politică și în societate mă face să avansez această ipoteză.)

Problema culturii contemporane este strâns legată de forma pe care o îmbracă societatea actuală: societatea maselor. În termenii folosiți de Arendt, societatea maselor se caracterizează prin condiția de *muncă*, care înseamnă susținerea și reproducerea vieții într-un ciclu repetitiv și impus cu necesitate de natura biologică a omului. Condiția fundamentală a individului care face parte din societatea maselor rămâne cea de *animal laborans*, susține Arendt, chiar și atunci când acesta beneficiază de un timp liber („vacant time", diferit de „leisure") de care poate dispune după cum dorește. De ce? Pentru că acest „vacant time" se înscrie tot în ciclul natural de viață al lui *animal laborans*, care, între altele, cuprinde și momente de repaus, în vederea regenerării forțelor pentru a întreprinde din nou activitățile ce țin de *muncă*. Tot ciclul de viață al acestei condiții se caracterizează prin consum, ceea ce face ca nimic din ceea ce producem prin *muncă* să nu poată rezista timpului, fapt care motivează necesitatea repetării activității la nesfârșit.

Caracteristica specifică epocii contemporane este aceea că, deși condiția de *animal*

laborans continuă să predomine, aceasta se găsește față în față cu mai mult timp de repaus, pe care, în mod natural, omul îl va utiliza consumând. Acest timp nu poate fi nicicum comparat, din punct de vedere al calității, cu timpul („leisure”) de care beneficiau aristocrații, pe vremea în care aceștia încă mai existau. Să luăm un exemplu concret: să presupunem că lucrez într-o corporație opt ore pe zi – opt ore pe care le petrec rezolvând sarcini ce sunt, într-o oarecare măsură, mecanice: calcularea de costuri, scrierea unui cod, realizarea de fișe ale postului etc. Să presupunem că revin acasă la ora 18, după ce am petrecut o oră în trafic și că abia aștept să îmi pregătesc ceva de mâncare. Să spunem că mânânc pe la ora 19, iar după trebuie să spăl vasele și să mai fac câteva treburi casnice. Se face ora 20:30. Probabilitatea să încep să citesc, cu creionul în mână, *Critica Rațiunii Pure* a lui Kant și să mă gândesc la felul în care categoriile *a priori* din conștiința mea structurează realitatea sunt foarte mici. În schimb, probabil că voi sta pe Facebook sau voi viziona un serial, fapt care este cu totul de înțeles în contextul în care toată energia umană pe care pot să o am într-o zi a fost utilizată în alte scopuri, mult mai puțin intelectuale. Cultura de consum se potrivește exact acestui tip de comportament și servește nevoilor inerente condițiilor umane de *muncă*.

Și totuși, ce legătură are capitalismul cu cultura de consum? Am menționat la început că nu voi considera capitalismul *cauza* nașterii acestei culturi de consum, ci mai degrabă *o condiție necesară* pentru ca aceasta să se perpetueze. Dacă ne referim la mecanismele pieței libere, cultura de consum reflectă cererea de pe piață a consumatorilor, care sunt, în marea lor majoritate, întocmai asta: *consumatori.* Dacă ținem totodată cont și de faptul că spiritul capitalismului este unul pur maximalist și utilitarist, vizând maximizarea profitului, atunci nu văd de ce nu ar putea fi responsabil, măcar în parte, de degradarea culturii. Cred că relația dintre cultură și capitalism ar putea fi rezumată în felul următor: cu cât capitalismul permite mai mult îmbunătățirea condițiilor economice de trai, cu atât va exista o cultură mai mare a maselor și, respectiv, o degradare mai acerbă a culturii. Nimeni nu spune că ar trebui să ne întoarcem la un regim aristocratic. În final, libertatea oferită de un sistem economic capitalist trebuie contrabalansată de o conștiință individuală care uneori chiar poate face minuni! Totuși, poate că problema cea mai mare a modernității este adaptarea la acest *trade-off* între cultură și bunăstare la scară macro, ce nu poate fi rezolvat decât prin aplicarea unor mijloace individuale de restaurare a unui echilibru.

Imagine: Abenteuer Albanien; Sursa: Unsplash